

FATABUREN 1967

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1967

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1967

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson

Redigerad av Ernst-Folke Lindberg

Layout: Torsten Stääf

Tryck: Ivar Hægströms Tryckeri AB 1967

Pärmens färgbild: Hagaberg på Svartsjölandets sydligaste udde. Detalj från målning av Emil Wallenstråle 1887. På den högra villans balkong står v. häradshövd. Eugène Westin, som bodde här på sommarnöje. Stället äges nu av hans barnbarn. Tavlan tillhör fil. dr Hans Hansson och hans maka Ingrid, född Westin.

Skärsliparen — don och person

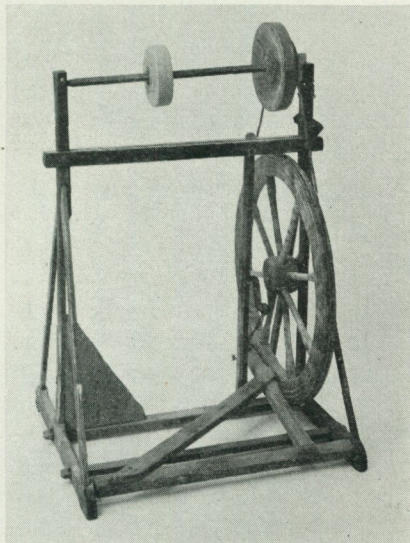
I november 1964 erhöll Nordiska museet som gåva en slipstensställning av möbelsnickare Carl Qvarnhagen, Stockholm, bild 1. Slipanordningen, som är smäcker, nästan spinkig, är målad i ljusgrå oljefärg med mörkare marmorering, som gör en tidsbestämning till 1700-talets senare hälft tänkbar. Föremålets slipsten av sandsten samt smärgel- eller polertrissa av trä drevs runt sin järnaxel genom en spinnrockslignande trampanordning. Tack vare den smäckra konstruktionen hos slipställningen har den lätt kunnat flyttas från plats till plats genom att bäras på ryggen. Tydligt har

redskapet en gång i tiden använts av någon kringvandrande skärslipare.

Denna museets första slipställning stimulerade till försök att få veta mera både om redskapet och om skärsliparyrket. Genom utsändande av Nordiska museets frågelista nr 183, Skärslipare, har närmare ett fyrtiotal ortsmeddelare ute i landet genom sina svar gett en rätt bra bild av den ambulerande yrkesmannen, som nu blivit alltmer sällsynt.

Intressant är att taga del av vad en ortsmeddelare från Askers socken i Närke anför: »— — — Men så var det andra skärslipare, som kom. De återkom ej, så man lärde ej känna dem. De hade alla precis lika slipmaskiner, som de bar på ryggen. De var målade ljusgrå och liksom marmorade i en mörkare färg. De hade gott om pengar och var ej så angelägna att få arbete. De talade ej så bra svenska. Min far sa alltid, att han trodde de var några spioner. De försvann vid första världskrigets utbrott.»

Uppgiften om slipmaskinernas gråmarmorering och om att de bars på ryggen stämmer till synes rätt bra in på vad ovan sagts om museets exemplar, som dock, kanske felaktigt, förmodats vara betydligt äldre än från tiden före första världskriget. Misstanken om att skärsliparna med de marmorade slipdonen skulle ha varit spi-

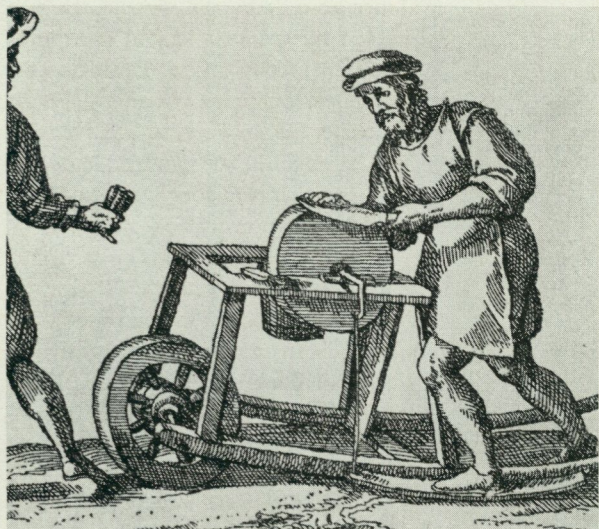

1. Portabel slipanordning för skärslipare. Höjd 85 cm. Nord. mus. 267207.

Nyman:
Skärsliparen —
don och person

2—3. Skärslipare (Scherenschleifer). Kopparsstick, ovan från 1400-talet av Israel van Meckenem, nedan från 1600-talet, båda ur Ernst Mummenhoff, *Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit*, Leipzig 1901.

oner har paralleller i de ryska sågfilare, vilka nämns hos andra ortsmiddelare.

Innan vi fortsätter att taga del av vad ortsmiddelarsvaren kan ge för upplysningar om skärslipare i mans minne, kan det kanske vara skäl att gå längre tillbaka i tiden. Först kan då nämnas, att yrkesbenämningen *skärslipare* kommer av tyskans Scherenschleifer och lågtyskans scherenslipper, som ordagrant översatt skulle bli saxslipare. I danskan heter han skærsliber.

I litteraturen förekommer skärsliparen sparsamt. Ernst Mummenhoff har två skärsliparbilder med i sin »Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit» (Leipzig 1901; Abb. 18 och 116).

Den äldsta från 1400-talet, bild 2, visar en man, som trampar en stor slipsten, så stor att den borde varit svår att transportera. Stenen står över en vattenho. I texten under bilden läser vi i fri översättning: »Jag slipar, jag vänder och vider min kappa efter vinden.» Föreställningen att skärsliparen är en mindre pålitlig person har tydligen mycket gamla anor.

Den andra bilden av skärslipare, bild 3, stammar från 1600-talet och visar slipanordningen uppbyggd på en skottkärra. Även här är slipstenen så stor, att inget extra svänghjul behövs för en jämn gång. Trampan påverkar således slipstensaxeln direkt.

Bengt Nordenberg avbildar 1850 en skärslipare nära Huskvarna, bild 5. Liksom på 1600-talsbilden är slipanordningen monterad på en skottkärra, men här drivs de små stenarna via ett stort svänghjul likt en spinnrock.

Grosshandlare J. A. Steinorth i Karlshamn har 1841 ritat en skärslipare, bild 4, som tydligen måste bära sin

4. Skärslipare. Blyertsteckning av grosshandlare J. A. Steinorth i Karlshamn 1841. Privat ägo.

5. »Kringvandrande. En skärslipare 1850 vid Husqvarna.» Akvarellerad teckning av Bengt Nordenberg. Kulturen, Lund.

slipstol. Även här drivs de små stenarna via ett svänghjul. Ett par mindre pytsar hänger utanpå, förmodligen avsedda för vatten, som används att fukta slipstenarna med.

Med bilden av en skärslipare på Munkbrotorget i Stockholm, bild 6, har vi kommit fram till vårt eget århundrade. Den primitiva slipanordningen står på medar och svänghjul saknas. Vattendropp över stenen är ordnat genom en plåtbuk upphängd i en böjd järnten. Som vattenreservoar tjänstgör en tömd cornedbeef-burk på sidan av ena ståndaren, som bär slipstensaxeln.

De slipanordningar, som beskrivs i ortsmeddelarnas svar, är av samma konstruktioner som vi sett på bilderna 1—6. Som exempel på hur skärsliparen kunde transportera sitt slipredskap, anföres en uppgift från Kverrestads socken i Skåne: »Forna dagars skärslipare (de kallades så) hade helt andra redskap. Det bestod av en ganska stor slipsten av sandsten, vilken kördes omkring på en cykelkärra. Tidigare bar de slipstenen på ryggen och körde den ibland på skottkärra. Somliga hade slipstenen på en ställning, som hade någon slags trampaordning, med vilken slipstenen drogs likt en spinnrock.»

Cykeln och någon gång mopeden har på senare tid varit det huvudsakliga transportmedlet för skärsliparen och hans utrustning. Skärsliparen Edvin Bengtsson, född 1894, som befar Skåne och södra Småland och utövat yrket sedan 1925, visar på bild 7, hur han numera satt hela »sliperiet» grensle över cykelpakethållaren.

En skärslipare, som reste i Uppland, visar upp sin utrustning på bild 8. Slip-

6. Skärsliperi på Munkbrotorget, Stockholm. Foto G. Heurlin.

7. Skärsliparen Edvin Bengtsson står och slipar i Älmhult, Småland. EU 54300. Foto 1965

8. Skärslipare med sin utrustning upp-packad och färdig för användning. På pallen en flaska med vatten och bryne för finskärpning. Vaksala sn. Uppland. Foto Wolter Ehn 1959. ULMA 25756:3.

stensställningen är lätt särtagbar och kan packas på cykeln. Han medför även tält, för den händelse han ej lyckas att få tak över huvudet.

Benämningen på slipredskapet har i ortsmiddelarsvaren som regel haft förleden slip- såsom: slipstol, slibänk, slipställning, sliptyg, slipverk.

På landsbygden, där gårdarna hade tillgång till egna slipstenar, klarade man i regel av slipningen av de större redskapen som t. ex. yxor och liar och slåtermaskinsknivar. Där var det huvudsakligen rakknivar, saxar och kanske köttkvarnsknivar som lämnades till skärslipare, som fått namn om sig att vara kunniga i finare slipning. De skulle då kunna efterbryna och strigla, vilket var speciellt viktigt när det gällde rakknivar. I städer och tätorter fick skärsliparen ta hand om hushållens eggverktyg, varibland för äldre tid kan nämnas sockertänger och »hackeknivar»; även skridskor omtalas.

Skärsliparna har i stort sett arbetat och uppträtt likartat landet över. Några markanta skillnader har ej kunnat iakttagas annat än mellan landsbygd och tätorter. Landsbygden besöktes egentligen endast sommartid av skärslipare, under det att de större tätorterna kunde påräkna hjälp med slipning året runt.

Det framgår inte så sällan av ortsmiddelarsvaren, att det varit svårt att få reda på något om skärsliparens person. »De voro inte särskilt pratsamma av sig», heter det, vilket kanske ej är att förvåna sig över, då de ofta enligt ryktet varit misslyckade existenser, mer eller mindre. I några fall sägs, att de smitit från hustru och många barn.

Mycket vanligt var, att skärsliparna var starkt alkoholiserade. »Mat är det

inte så noga med, huvudsaken är att törsten blir stillad.» »Frun förstår att så länge det finns pilsner och sprit att köpa, så länge finns det också skärslipare.»

Dessa avsigkomna typer, som ej passade i ett ordnat arbete, var vanligtvis smutsiga, ovårdade och fulla av löss, varför de hade svårt att få logi i boningshus och var hänvisade till uthus, tegelugnar eller Guds fria natur.

Ofta var det en obetvinglig vandringslust, speciellt sommartid, som var orsaken till att de drog land och rike kring som skärslipare. På vintern kunde de ha verkstadsarbete. »Med slipstenen på ryggen kände man sig ganska trygg för polis och länsman och andra myndigheter. Svartsjö och andra

inrättningar svävade över alla luffare.»

Det fanns dock skärslipare som var kända som både dugliga och nyktra. Dessa var välkomna, var de drog fram. De gjorde rätt för sig och betalade för mat och logi. Ofta under arbetslöshetsperioder skaffade sig arbetslöst men duktigt verkstadsfolk försörjning som skärslipare.

En skånsk skärslipare säger: »När vi slutar kommer inga andra i stället. Det är ett vågspel att cykla på vägarna, särskilt när man blir äldre. Sju bilolyckor har jag varit med om — men ont krut förgås inte så lätt. Jag är nöjd med några matbitar och ett par flaskor öl varje dag. Det håller humöret uppe. Hade inte öl funnits hade jag lagt av för länge sedan.»

SUMMARY

The Grinder—the Tool and the Person

In 1964 the Nordic Museum received as a gift a slender portable grinding-tool, painted a pale-grey oil-colour with darker marbling, which may conceivably date it to the second half of the 18th century (fig. 1). This, the Museum's first abrading tool for the use of a grinder, encouraged an attempt to get to know

more about the implement and the occupation. The information found in literature is meagre. Partly for this reason the Museum circulated a questionnaire, the answers to which have given a fair idea from a more recent date of the skilled journeyman, who has now become increasingly rare.